

ANNA KOSTRZYŃSKA-MIŁOSZ
Instytut Sztuki PAN, Warszawa

KOADIUTOR JAN KAJZER WSPÓŁTWÓRCĄ POLSKIEGO STYLU ART DECO

„Meble – jakaż w nich forma barbarzyńska, ciężka, niezgrabna, bezmyślna; rzekłbyś, że to graty pozbierane ostatnich dziesięciu wieków, lecz podobają się, bo są suto rzeźbione, lśnią złoceniami i politurą. Czemuż to taka zbieranina bezmyślna, a kosztowna? Oto ten, który urządzał ten salon, nie miał najmniejszego pojęcia o pięknie, o estetyce, lub, co gorsza, miał to pojęcie spaczone. A ileż to nieraz niedorzecznych, śmiesznych sądów i uwag można słyszeć, zwiedzając kościoły, wystawy i muzea?”¹. Rozważania te zamieszczone anonimowo w „Wiadomościach Salezyjańskich” w 1914 roku wyrażają poglądy salezjanina koadiutora Jana Pawła Kajzera (Kaisera)² i najprawdopodobniej są jego autorstwa.

1. Koadiutor Jan Kajzer, fot. Archiwum Salezyjańskiej Inspektorii Krakowskiej.

* Chciałabym serdecznie podziękować ks. Januszowi Nowińskiemu za pomoc w uzyskaniu części materiałów i inspirację, aby napisać niniejszy artykuł.

¹ Ks. Bosko a młodzież rzemieślnicza, Wiadomości Salezyjańskie 18(1914)7, s.178.

² Spolszczoną wersją nazwiska Kaiser pisaną Kajzer posługiwał się w latach powojennych. W dokumentach ASP w Warszawie figuruje jako Jan Kaiser, por. m.in. K. Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904-1964*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 174.

I. NAUKA ZAWODU

Jan Kajzer (1892-1976) artysta projektant, w środowisku salezjanów znany jest przede wszystkim jako wychowawca młodzieży i dyrektor Salezjańskiej Szkoły Zawodowej w Oświęcimiu³. Był wspaniałym pedagogiem, nie należy jednak zapominać, jak ważną rolę odegrał we współtworzeniu stylu polskiej sztuki użytkowej okresu międzywojennego.

Przygotowanie do pracy projektowej rozpoczął od mistrzowskiego opanowania rzemiosła. W latach 1908-1912 uczył się stolarstwa w Salezjańskiej Szkole Rzemieślniczej w Oświęcimiu, którą ukończył z tytułem mistrzowskim, po czym pracował w wytwórniach mebli Portois&Fix w Wiedniu⁴ i Lublanie⁵. Swoją wiedzę uzupełniał w Szkole Architektury Wnętrz w Norymberdze⁶, gdzie w latach 1921-1922 uczęszczał na Wydział Architektury Wnętrz, a w latach 1924-1926 w Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie. „W nagrodę za wykonaną pracę został wysłany przez dyrekcję tej szkoły na wystawę w 1925 roku w Paryżu”⁷. Kształcił się, cały czas współpracując z Salezjańską Szkołą Rzemieślniczą w Oświęcimiu⁸. Latem 1926 roku udał się na kurs barwnictwa drzewnego i polihury w Technische und Kunstgewerbliche Tischler Fachschule w Cothen (Anhalt).

Zdobytą wiedzę starał się przekazać nie tylko uczniom, ale również nauczycielom zawodu stolarskiego. Można sądzić, że współpraca z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które zajmowało się również szeroko pojętą oświatą, zainspirowała Jana Kajzera do studiów na Warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych⁹. Już w 1927 roku był wykładowcą kursów dla pedagogów

³ Por. A. Świda, *Jan Kajzer (1892-1976) wychowawca z powołania*, w: *Chrześcijaństwo*, t. 12, red. B. Bejze, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1984, s. 260-292.

⁴ Kajzer przebywał w Wiedniu trzy tygodnie podczas wakacji, por. W. W. Żurek, *Szkoły salezjańskie w Oświęcimiu na tle salezjańskiego szkolnictwa średniego ogólnokształcącego i zawodowego na ziemiach polskich 1900-1939*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 289.

⁵ Por. Z. Kuzak, *Wspomnienie pośmiertne o śp. koad. Janie Kajzerze*, Inspektorat Towarzystwa Salezjańskiego, Kraków (C-41/7. dn. 12.01.1977r.-220), mps; J. Ptaszkowski, *Rzecz o dobrej sławie Oświęcimia. Karty z przeszłości i teraźniejszości. zakładu im. św. Jana Bosko*, Poligrafia Salezjańska, Kraków 1998, s. 154-155; autor błędnie podaje jako miejsce praktyk Lublin, a nie Lublanę, co wynika zapewne z literówki.

⁶ Por. W. W. Żurek, *Szkoły salezjańskie...*, s. 487.

⁷ Tamże, s. 488.

⁸ Por. Z. Kuzak, *Wspomnienie pośmiertne...*, s. 1. Od 04.10.1915 do 1921 roku Jan Kajzer kierował warsztatami stolarskimi w Salezjańskiej Szkole Rzemieślniczej w Oświęcimiu, uczył technologii stolarskiej, rysunków zawodowych i matematyki. Po pobycie w Norymberdze 1921/22 do 1924 roku kontynuował pracę pedagogiczną w Oświęcimiu, by po przerwie wynikającej ze studiów w Krakowie (1924-1926) znów podjąć pracę w Oświęcimiu 1926-1929. Waldemar W. Żurek podaje, że Kajzer 22.05.1916 roku został powołany do wojska, brak danych, kiedy z niego powrócił, por. W.W. Żurek, *Szkoły salezjańskie...*, s. 127. Ze wspomnień Z. Kuzaka wynika, że jedynie stawiał się na komisji wojskowej.

⁹ Kiedy J. Kajzer rozpoczął studia na Akademii, istniała ona jeszcze pod nazwą Szkoła Sztuk Pięknych w Warszawie – od 1932 roku została przemianowana na Akademię Sztuk Pięknych. Por. K. Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych...*, s. 66-68.

zawodu, na kursach organizowanych przez to Ministerstwo, gdzie dyrektorem Departamentu Sztuki był prof. Wojciech Jastrzębowski, późniejszy mentor Jana Kajzera.

2. STUDIA NA AKADEMII SZTUK PIĘKNYCH

Od września 1929 roku Kajzer współpracował z Akademią Sztuk Pięknych jako „kierownik działu drzewnego” – instruktor stolarski, prowadząc jednocześnie zajęcia z technologii i kompozycji wnętrz i sprzętów dla mistrzów i czeladników cechu stolarskiego miasta Warszawy. W swoim życiorysie wspomina, że zapisał się na studia w 1929 roku, należy sądzić, że początkowo był tzw. wolnym słuchaczem¹⁰. Na listę uczelni wpisano Jana Kajzera 6 maja 1930 roku do malarzkiej pracowni Tadeusza Pruszkowskiego¹¹. Wskazuje to na zainteresowania nie tylko architekturą wnętrz, ale także malarstwem¹². Szybko jednak zmienił pracownię, by już od jesieni 1930 roku studiować pod kierunkiem profesora Józefa Czajkowskiego, pod którego opieką pozostawał aż do 1933 roku. W latach 1933-1937 kontynuował studia pod kierunkiem profesora Wojciecha Jastrzębowskiego.

Zarówno Józef Czajkowski, jak i Wojciech Jastrzębowski byli twórcami polskiego sukcesu na Międzynarodowej Wystawie w Paryżu w 1925 roku – *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes*, którą Kajzer miał okazję widzieć, wysłany w nagrodę przez uczelnię krakowską. Wystawa ta o rozgłosie międzynarodowym, dała nazwę stylowi lat międzywojennych – art déco. Pierwszy nauczyciel akademicki Kajzera z zakresu projektowania wnętrz, Józef Czajkowski (1872-1947), był artystą starszego pokolenia, tworzył w nieco bardziej zachowawczym stylu, w którym zauważalne były elementy biedermeieru. Natomiast młodszy od niego Wojciech Jastrzębowski (1884-1963) należał do najwybitniejszych projektantów pierwszej dekady dwudziestolecia międzywojennego i miał bardzo duży wpływ na wykrystalizowanie się polskiej odmiany stylu art déco. Zarówno jego projekty wnętrz, mebli, medali czy monet, jak i grafiki znacząco oddziaływały na twórczość innych artystów. Stworzył on własny charakterystyczny styl i nadał mu indywidualny wyraz do tego stopnia własny, że zyskał on nawet potoczne miano „Jastrzębowszczyzny”. Jego zasadniczymi cechami była geometryzacja formy, „maniera na trójkątno”, „kozikowe zaciosy”¹³. To on wła-

¹⁰ Por. Życiorys Jan Kajzer 18.XI 1949 rok, *Teczka Jan Kajzer*, Archiwum Salezjańskie Inspektorii Krakowskiej [dalej: ASIK]. W tym miejscu chciałabym podziękować Kierownikowi Archiwum ks. Arturowi Świeżemu za udostępnienie archiwaliów i pomoc w odszukaniu informacji.

¹¹ Por. *Album Studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie*, rps (81/II nr 507 Zbiory Specjalne Instytutu Sztuki PAN, Warszawa).

¹² Ten wątek twórczości Jana Kajzera wymaga szczegółowej kwerendy w obiektach, które realizował.

¹³ Por. A. Kostrzyńska-Miłosz, *Wojciech Jastrzębowski. Projektant II Rzeczypospolitej*, w: *Rzeczy niepospolite. Polscy projektanci XX wieku*, red. Cz. Frejlich, Instytut Adama Mickiewicza, Kraków 2013, s. 88-102.

śnie miał zasadniczy wpływ na twórczość projektową Jana Kajzera, początkowo jako studenta, później jako najbliższego współpracownika profesora.

Z zapisów w *Albumie Studiów Akademii Sztuk Pięknych* wynika, jakie specjalności wybierał podczas studiów na Akademii koadiutor Jan Kajzer. Były to przede wszystkim przedmioty związane ze sztukami użytkowymi. Oprócz ceramiki u Karola Tichego, żakardu u Lucjana Kintopfa, introligatorstwa u Bonawentury Lenarta, technik metalowych u Mieczysława Kotarbińskiego, studiował malarstwo dekoracyjne u Tadeusza Pruszkowskiego, tkactwo kilimów i dywanów u Heleny Bukowskiej, wspomniane już, projektowanie wnętrz u Józefa Czajkowskiego i Wojciecha Jastrzębowskiego. Wspaniale zaliczył stolarstwo u Romana Schneidera, eksperymentatora, który wynalazł charakterystyczną fakturę drewna tzw. sosnę paloną. Studia Kajzera obejmowały także przedmioty teoretyczne: sztukę ludową i historię sztuki, którą wykładał Michał Walicki.

Wszyscy ówczesni profesorowie Jana Kajzera to znaczące nazwiska, twórcy, którzy odegrali istotną rolę w kształtowaniu się form polskiego wnętrza lat dwudziestych i trzydziestych XX w. Jan Kajzer włączył się w nurt tych poszukiwań i wielokrotnie otrzymywał nagrody za projekty: od pierwszego roku studiów 1930 do 1936 roku otrzymał 5 nagród Akademii Sztuk Pięknych za projekty wnętrz. Były to wyróżnienia i odznaczenia. Wszechstronność jego twórczości potwierdzają nagrody uzyskane za wzory tkanin żakardowych czy kilimów w 1935 i 1936 roku, za ceramikę w 1938 oraz za malarstwo 1934 i 1935. Niestety nie zachowały się obiekty czy ich reprodukcje z tego okresu twórczości, być może szczegółowa kwerenda pozwoli na dokładniejsze określenie ich form. Niewątpliwie kształty ówczesnych realizacji Jana Kajzera musiały być zbliżone do projektów prof. Wojciecha Jastrzębowskiego.

Koadiutor Jan Kajzer (wówczas jeszcze Kaiser) uzyskał dyplom Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie z wynikiem bardzo dobrym 5 czerwca 1937 r. w specjalności architektura wnętrz. Po uzyskaniu dyplomu, przez dwa lata uzupełniał studia na ASP, uczęszczając na kurs dla nauczycieli rysunku. Jeszcze przed dyplomem, od 1 września 1935 roku, Jan Kajzer został asystentem wspomnianego już prof. Wojciecha Jastrzębowskiego, długoletniego rektora Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie¹⁴. Profesor musiał sobie bardzo cenić tę współpracę, skoro Kajzer pozostał jego asystentem do wybuchu II wojny światowej. Od 1 września 1938 r. był także kierownikiem Zakładów Stolarskich ASP.

Jan Kajzer powrócił na uczelnię po zakończeniu wojny. Pierwszego sierpnia 1945 r. objął stanowisko starszego asystenta przy Katedrze Architektury Wnętrz, jednak obowiązki związane z prowadzeniem Salezjańskiej Szkoły Rzemieślniczej w Oświęcimiu zmusiły go do rezygnacji z pracy na ASP w marcu 1946 r.

¹⁴ Por. K. Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych...*, s. 84.

3. ŁAD WE WNĘTRZACH

Prace projektowe Jana Kajzera zostały docenione przez całe środowisko artystów związanych z warszawską Akademią Sztuk Pięknych, bowiem na ich podstawie został zaproszony do Spółdzielni Artystów Ład. Była to Spółdzielnia założona w 1926 roku po wystawie paryskiej przez krąg twórców związanych z ASP. Na jej czele stał Wojciech Jastrzębowski, a Kajzer, wówczas jeszcze student, został jej wiceprezesem i to stanowisko – jak pisze w swoim życiorysie – piastował przez 6 lat¹⁵.

Zgodnie z nazwą, przedmioty powstałe w Ładzie miały zachowywać artystyczny porządek form i barw, łączyć tradycję ze współczesnością, nie rezygnując jednocześnie z funkcjonalności. Należało dążyć do doskonałości i syntezy formy, surowca i wykonania. Jan Kajzer rozumiał i stosował określone w Ładzie zasady. Jeden z jego późniejszych uczniów, Bronisław Cukier, w swoich wspomnieniach zamieścił relację o poglądach i postawie twórczej swego nauczyciela: „Z wykształcenia Pan Dyrektor (Jan Kajzer – A. K-M) był architektem. Nie bryła obiektu jednak, a wnętrze było jego pasją. Jakże sugestywnie tłumaczył sposoby wykorzystania każdego elementu składającego się na wnętrze jako określoną całość. Widział w swoisty sposób różnice funkcjonalne mebli w lokalach biurowych czy też np. mieszkalnych. Osobnym tematem były wnętrza kościołów. Tu miał zawsze najwięcej powodów do narzekań na manieryzm wewnątrz kościołów budowanych w XX w. Pamiętam, stał na stanowisku, że nawet najlepiej pod względem artystycznym zaprojektowane wnętrza nie może być wartością samą w sobie, jeżeli nie służy człowiekowi poprzez funkcjonalne rozwiązanie. [...] Pan Dyrektor dzieło sztuki traktował jako element pewnej całości, mianowicie określonego wnętrza”¹⁶.

Doskonałość projektu i wykonania, artystyczną i techniczną biegłość, Jan Kajzer mógł zaprezentować na wystawie Sztuka wnętrza, zorganizowanej w 1936 roku z okazji 10-lecia istnienia Spółdzielni Artystów Ład. Zaprojektował na nią komplet salonowy, który wystawiano jako nr 2¹⁷. Było to wyróżnienie, gdyż przy dość dużej liczbie członków Spółdzielni na wystawie pokazano tylko 17 zespołów mebli. Komentarze prasowe potwierdzają maestrię wykonania projektu. Tadeusz Pruszkowski w „Gazecie Polskiej” pisał: „Kaiser jest znakomitym technikiem stolarskim, podziwiamy pokonanie ogromnych trudności przez firmę i projektodawcę przy wykonaniu tak skomplikowanych zawijasów...”¹⁸. Wacław

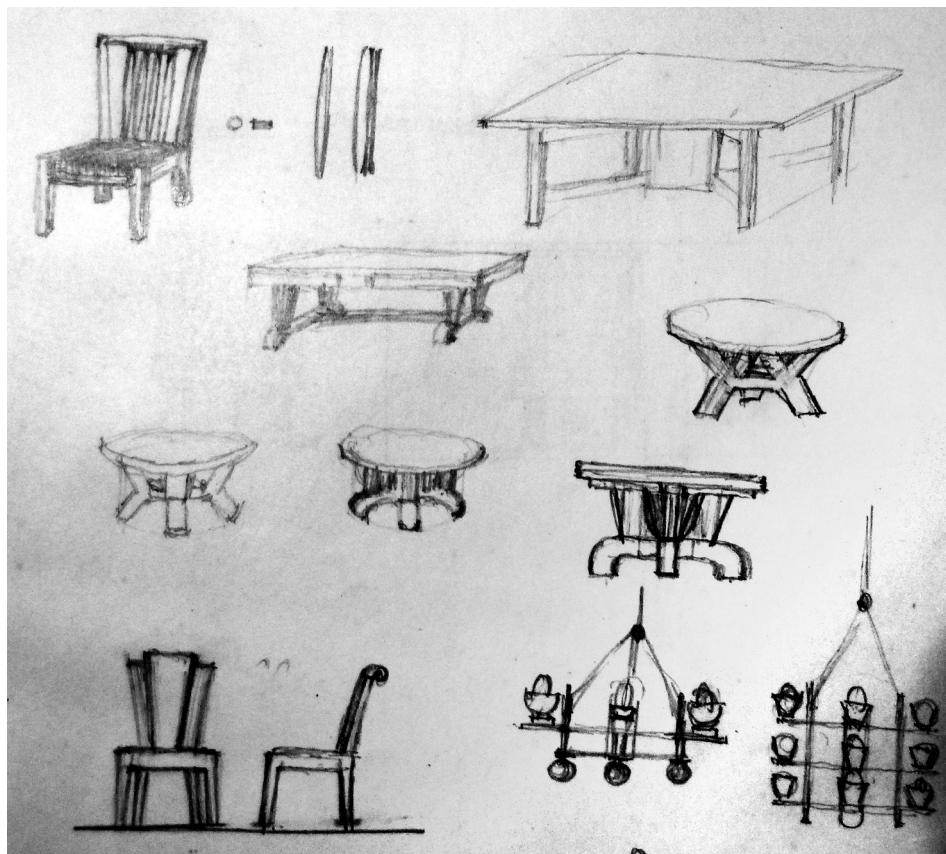
¹⁵ Por. *Życiorys Jan Kajzer 18. XI 1949 rok, Teczka Jan Kajzer*, ASIK. W. W. Żurek, *Szkoły salezjańskie...*, s. 488.

¹⁶ Wspomnienie Bronisława Cukiera o Janie Kajzerze, Zakopane 21. 05. 1982 r., *Teczka Jan Kajzer*, ASIK.

¹⁷ Projekt zrealizowała firma Wiktor Sokołowski. Tkaniny na meble i ściany zaprojektowała Zofia Markowska. Por. *Wystawa Grupy Ład, Sztuka Wnętrza*, luty 1936, katalog, Warszawa 1936, s. 7.

¹⁸ Tadeusz Pruszkowski, *Sztuka wnętrza. Wystawa Grupy Ład w IPSie*, *Gazeta Polska* 23.02.1936, s. 5.

Husarski zachwycał się elegancją formy umeblowania salonu zaprojektowanego Kajzera: „Kaisera salon łączy wytworność z prostotą, przypominając malarstwo angielskie 18-go i 19-go stulecia”¹⁹.

2. Projekty stolików ze szkicownika Jana Kajzera, Archiwum Salezjańskie Inspektorii Krakowskiej, fot. Janusz Nowiński.

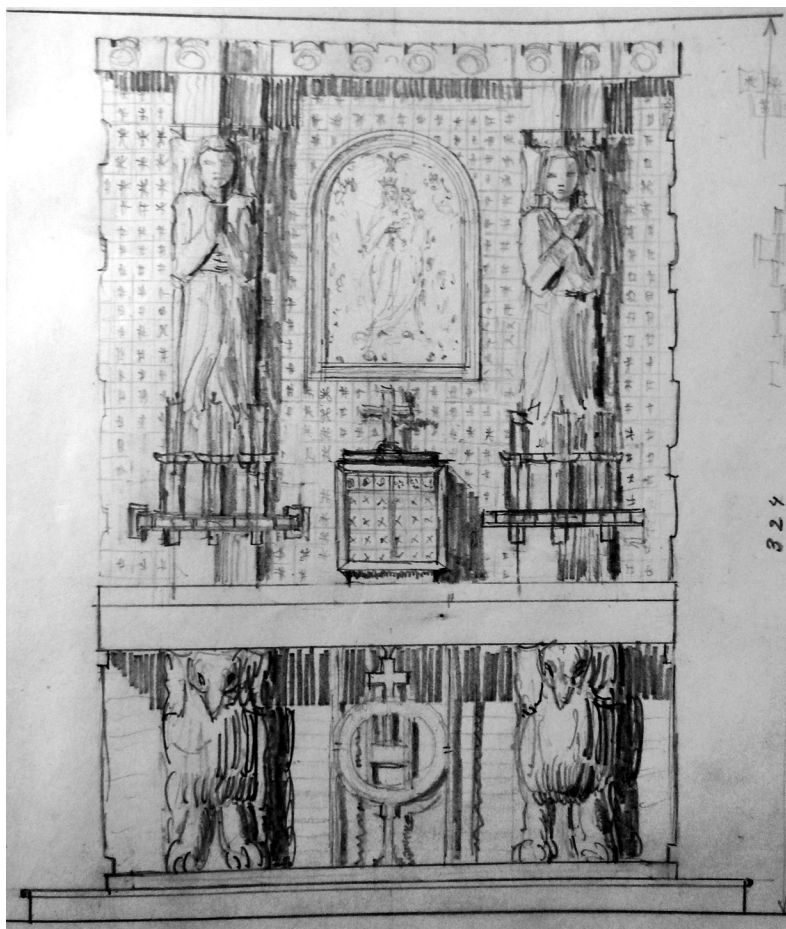
Po wystawie, razem z całym zespołem Ładu, otrzymał w 1936 roku nagrodę Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego i indywidualnie nagrodę Funduszu Kultury Narodowej²⁰. Wymierne uznanie dla swoich projektów uzyskał także w tym samym roku w konkursie na projekty mebli ogłoszonym przez Cech Mistrzów Stolarskich Tokarskich i Rzeźbiarskich w Poznaniu – za nadesłany na konkurs projekt jadalni otrzymał zaszczytne wyróżnienie i kilkusetzłotową nagrodę²¹. Styl mebli Kajzera najłatwiej przeanalizować na przykładzie

¹⁹ Wacław Husarski, *Sztuka wnętrza w IPS-ie*, Czas 09.02.1936.

²⁰ Por. *Ogłoszenia*, Warszawski Dziennik Narodowy 23.02.1936, s. nlb.

²¹ Por. List Cechu Mistrzów Stolarskich Tokarskich i Rzeźbiarskich w Poznaniu informujący

rysunków stolików, które naszkicował w swoim notatniku²². Wyróżnia je prosta funkcjonalna forma, bez ornamentyki, okrągły blat jest wsparty na stabilnych krzyżakowych nogach, które czasami są wycinkiem owalu (il. 2). W tego rodzaju projektach przyciągać wzrok miały jedynie słoje drewna, piękno jego faktury. Wszystkie te cechy mieszczą się w założeniach Spółdzielni Ład: prostota i funkcja.

3. Projekt ołtarza ze szkicownika Jana Kajzera, Archiwum Salezjańskie Inspektorii Krakowskiej, fot. Janusz Nowiński.

Jana Kajzera o wynikach konkursu z 18 stycznia 1936 r., *Teczka Jan Kajzer*, ASIK.

²² Zachowany w ASIK zbiór projektów Jana Kajzera znajduje się m.in. w dwóch zeszytach o gładkich kartkach 20x15 cm, jeden zeszyt jest bez okładek, drugi, w brązowych okładkach z nadrukiem BRULION, jest podpisany: Zeszyt-szkice / p. architekta / Jana Kajzera (sic!).

4. DZIAŁALNOŚĆ ARTYSTYCZNA PO 1939 ROKU

Wraz z wybuchem drugiej wojny światowej praca na Akademii Sztuk Pięknych zostaje przerwana. Podczas wojny Kajzer tworzy projekty dla wnętrz sakralnych – głównie ołtarzy. Potwierdzone są jego realizacje dla kościołów w Balicach (pow. Busko), w Hołubli, w Sokołowie Podlaskim, w Łodzi, Zamościu, Lublinie, a później także w Oświęcimiu, oraz projekty chrzcielnic w Garbowie (woj. lubelskie) i w Mysłowicach. Ich analizą w kontekście przedwojennej twórczości projektowej Jana Kajzera należy się zająć, bowiem ten skromny, nie chwalaący się sukcesami salezjanin-koadiutor współtworzył polską odmianę stylu art déco i był niegdyś cenionym, a dziś nieco zapomnianym artystą (il. 3). Jego słowa, opublikowane w 1914 roku na łamach „Wiadomości Salezyjańskich”, do dziś zachowują aktualność: „Jak sprawić, by przedmiot był piękny. Aby więc nabrać dokładniejszego pojęcia o pięknie, by umieć się nim kierować w życiu, nie wystarczy tylko doświadczenie, tu potrzeba, tak jak w każdej innej rzeczy, nauki. Życie może dać pewne wykształcenie, lecz może też wyrobić pojęcia mylne i błędne o pięknie. Należy więc uczyć się, kształcić i rozwijać to poczucie piękności, czyli tak zwany smak estetyczny. [...] Wykształcenie smaku estetycznego ma dla społeczeństwa wielkie znaczenie, którego jeszcze nie oceniono dostatecznie”²³.

Spis ilustracji:

1. Koadiutor Jan Kajzer, fot. Archiwum Salezyjańskie Inspektorii Krakowskiej.
2. Projekty stolików ze szkicownika Jana Kajzera, Archiwum Salezyjańskie Inspektorii Krakowskiej, fot. Janusz Nowiński.
3. Projekt ołtarza ze szkicownika Jana Kajzera, Archiwum Salezyjańskie Inspektorii Krakowskiej, fot. Janusz Nowiński.

COADJUTOR JAN KAJZER AS A CO-CREATOR OF THE POLISH ART DECO STYLE

Summary

The design work of the Salesian Coadjutor Jan Kajzer (1892-1976) is not generally known, even though he was an esteemed artist in the inter-war period. He began his education in the years 1908-12 at the Salesian Crafts School in Oświęcim, and subsequently attended the Nuremberg School of Interior Design (1921-22), Cracow's School of Industrial Arts (1924-26), and the Technische und Kunstgewerbliche Tischler Fachschule in Cothen (Anhalt) (1926).

From 1930, Kajzer studied at the Department of Interior Design at the Warsaw Academy of Fine Arts under, among others, the guidance of Wojciech Jastrzębowski (later on Kajzer became his assistant). On the basis of his design projects, he was invited to join the Ład Artistic Cooperative. At

²³ Ks. Bosko a młodzież rzemieślnicza, *Wiadomości Salezyjańskie* 18(1914)7, s. 178.

the 1936 Ład's exhibition, he displayed a set of living-room furniture which was widely praised. He won a number of awards: that of the Ministry of Religious Affairs and Public Education in 1936; an individual prize of the National Culture Fund; and a prize of the Guild of Master Carpenters, Turners, and Sculptors in Poznan. During World War II, Kajzer designed many sacral interiors.

Keywords: Jan Kajzer, interior design, carpentry, Ład Cooperative

Nota o Autorze: dr Anna Kostrzyńska-Miłosz – absolwentka UKSW, pracuje jako adiunkt w Instytucie Sztuki PAN. Jest również jednym z redaktorów Biuletynu Historii Sztuki. Zainteresowania badawcze: historia architektury wnętrz i rzemiosła artystycznego, szczególnie meblarstwa.

Słowa kluczowe: Jan Kajzer, architektura wnętrz, stolarstwo, Spółdzielnia Ład